

Fars Edebiyatında Bir Ara Dönem Üslubu:

MEKTEB-İ VUKÛ’*

ALİ GÜZELYÜZ**

ÖZET

Bu makalede, Fars edebiyatının iki önemli üslubu olan Sebki-İrâkî ile Sebki-Hindî arasında yaklaşık yüz yıl süren ve bir ara dönem üslubu olarak kabul edilen Mekteb-i Vukû’un ortaya çıkışı, özellikleri ve bu üslubu kullanan şairler hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Sözcükler:

Fars edebiyatı, Mekteb-i Vukû’, Mekteb-i Vâsüht, Vâkî’a-güyî, Sebki-İrâkî, Sebki-Hindî

Mekteb-i Vukû’, Fars edebiyatının iki büyük üslubu, yani Nizâmî, Hâkânî, Sa’dî, Attâr, Mevlânâ gibi bir çok şairin takip ettiği, ancak zamanla etki ve çekiciliğini yitirerek yok olma noktasına gelen Sebki-İrâkî ile; Kelîm-i Kâşânî, Sâib, Bîdil gibi şairlerin eserlerini kaleme alırken tercih ettikleri Sebki-Hindî arasında bir geçiş dönemi, belki de Sebki-Hindî’ye bir hazırlık dönemi niteliği taşımaktadır.¹

Bu geçiş dönemi olma özelliği, o dönem şairlerinin kullandıkları üslubun da bir anlamda çeşni tabağı haline gelmesine neden olmuştur. Kısaca, sona ermiş olan Sebki-İrâkî ile doğmak üzere olan Sebki-Hindî’nin bir takım özelliklerini içeren, ancak farklı renkliliklere sahip bir tarz ortaya çıkmıştır. Bu “geçiş dönemi” üslubunu, bir önceki veya bir sonraki üslup içinde ele alanlar da vardır.² Ancak son yıllarda yayımlanan araştırmalardan da anlaşılacağı üzere bu ara dönem üslubu, anılan her iki üsluptan da farklıdır.³ Bu yüzden Sebki-Hindî’yi, Sebki-İrâkî’nin bitiminden hemen sonra, yani Safevî Devleti’nin kuruluşuyla birlikte başlatmak doğru değildir. Çünkü geçiş dönemi şairleriyle Sebki-Hindî şairlerinin şiirlerini dikkatlice inceleyip karşılaştırsak, Sebki-Hindî’nin, yaklaşık 100 yıl süren Mekteb-i Vukû’dan sonra ortaya çıktığını ve yavaş yavaş bu ekolün yerini aldığını görürüz.

* Bu makale, 29 Nisan 2005 tarihinde Yıldız Teknik Üniversitesi’nde düzenlenen "Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebki-Hindî" adlı sempozyumda sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiştir.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: guzelyuz@gmail.com

¹ Bkz. Şemîsâ, Sîrûs, *Sebk-şinâsi-yi Şi’r*, Tahran 1374 h.ş. (1995), s. 269.

² Bkz. Okumuş, Ömer, *Hind Üslubu (Sebki-Hindî)*, Erzurum 1989, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*’nden ayrı basım, s. 107-108.

³ Bkz. Gulçîn-i Me’ânî, Ahmed, *Mekteb-i Vukû’ der Şi’r-i Fârsî*, Meşhed 1374 h.ş. (1995), s. 3-13.

Öncelikle “Geçiş Dönemi Üslubu” olarak adlandırılabilir bu dönem üslubu, daha sonra “Mekteb-i Vukû” ya da “Vâkı’â-gûyî” ve “Mekteb-i Vâsûht” olmak üzere iki ana mekteb ya da ekole ayrılmaktadır.⁴

1) Mekteb-i Vukû’ (Vâkı’â-gûyî):

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkıp, aynı yüzyılın ikinci yarısında en üst seviyesine ulaştıktan sonra XVII. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar etkinliğini sürdüren bir üsluptur. Genel olarak Mekteb-i Vukû’ adı verilen bu üslubu Lisânî-yi Şîrâzî’nin (ö. 1534) kurduğu kabul edilmekle beraber; bu ekolün temellerinin Bâbâ Figânî (ö. 1519) tarafından atıldığını söyleyenler de vardır. İranlı araştırmacı Ahmed Gulçîn-i Me’ânî’ye göre ise Şehîdî-yi Kummî (ö. 1529), bu şairlerden de önce gelmektedir.

Hatta bazıları, Şeref Cihân-ı Kazvînî’nin (ö. 1561) bütün gazellerinin bu üslubun özelliklerini taşıdığını ifade ederek onu bu üslubun kurucusu kabul ederler. Her hâlükârda bu üslup, Şeref Cihân-ı Kazvînî’den sonra çok revaç bulmuş ve XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren gazel tamamen bu üslupla söylenmeye başlanmıştır. Bu dönemde Vukû’î-yi Tebrîzî ve Vukû’î-yi Nişâbûrî (ö. 1591) gibi bazı şairler “Vukû’î” mahlasını kullanmaya başlamışlardır.⁵

Vâkı’â-gûyî’den kasıt, aşk ve âşıklık hallerinin gerçeğe yakın bir şekilde açıklanması ve âşık ile ma’şuk arasında geçenlerin şiir kalıbına dökülmesidir. Kısacası, söz sanatlarından arındırılmış sâde şiiirdir. Mekteb-i vukû’ üslubunda cinâs-ı lafzî ve ma’nevî, irsâlu’l-mesel, reddu’l-‘acuz ‘ala’s-sadr, fhâm, ibhâm ve benzeri edebî sanatlarla pek yer verilmemiş; saf, açık ve konuşma diline yakın bir dil kullanılmıştır.⁶

Eski dönem şairlerinin şiirlerine baktığımızda, Sebki Irâkî üslubunda eser veren Mevlânâ, Sa’dî ve Nâsır-ı Husrev gibi bazı şairlerin şiirlerinde de, çok az olmakla birlikte, bu özelliklere rastlamak mümkündür. Hatta Sebki Irâkî’nin son döneminde yaşamış olan Dervîş-i Dihekî’nin (ö. 16. yy. başları) şiirlerinde Sebki Irâkî özellikleri pek görülmez. Aksine onun üslubu, Mekteb-i Vukû’ şairlerinin üslubuna çok benzemekte ve hatta zaman zaman kendisinden yaklaşık yüzyıl sonra ortaya çıkan Sebki Hindî’yi andırmaktadır.⁷

Mekteb-i Vukû’un ortaya çıkışındaki en önemli etken, Sebki Irâkî şiirinin gerçekçilikten uzaklaşması ve bütünüyle düşünsel ve hayâlî bir havaya bürünmesidir. Gerçekçilikten uzak düşen bir üslup ise ancak uç noktalardaki şairlerin benimseyeceği bir üslup olabilir. Bunun yanında şiirde aynı mazmunların tekrar edilmesi ve yeni açılımların yapılamaması, Sebki Irâkî’nin sönmesine neden olmuştur. Bu etkenleri göz önünde bulunduran geçiş dönemi şairleri, şiirlerinde, hayâlî olaylardan çok gerçek olaylara

⁴ Bkz. Şemîsâ, Sîrûs, *a.g.e.*, s. 269-278.

⁵ Bkz. Şemîsâ, Sîrûs, *Sevr-i Gazel der Şi’r-i Fârsî*, Tahran 1373 h.ş. (1994), s. 159-162.

⁶ Bkz. Hâtemî, Ahmed, *Pejûheşi der Sebki Hindî o Dovre-yi Bâzgeşt-i Edebî*, Tahran 1371 h.ş. (1992), s. 28.

⁷ Bkz. Güzelyüz, Ali, *Dîvân-ı Dervîş-i Dihekî*, (Basılmamış Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 16.

yönelmişlerdir. Böylece şiirde bir çeşit realizm filizlenmeye başlamıştır. Ancak Sebk-i Irâkî'yi eleştirerek realist arayışlara giren Mekteb-i Vukû'u benimseyen şairler, bir önceki dönemden devrıldıkları ve tercih ettikleri edebî tür olarak gazelin dar çerçevesine takılıp kalmışlardır.

Bilindiği gibi gazelin asıl konusu “aşk”, “aşık” ve “ma’şûk” arasındaki ilişkilerdir. Böyle belli bir konuya hasredilmiş bir türde eser veren şairler, ne kadar gerçekçi olurlarsa olsunlar, konunun darlığı nedeniyle kısır bir çerçeve içinde dönüp dolaşmaya mecburdurlar. Bu durum, söz konusu ekol için de geçerli olmuş; gerçekçiliği esas alması itibarıyla, bazı çekici yönleri sahip bulunmasına rağmen, konu darlığının, tekrar ve ibtizâli beraberinde getirmesi yüzünden gerileyerek ortadan kalkmıştır.⁸

2) Mekteb-i Vâsûht:

Mekteb-i Vukû' ya da Vâkı'â-gûyî, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle, daha başlangıç aşamasındayken, tekrar ve ibtizâle düçâr olmuş ve bazı şairler yeni arayışların peşine düşmüşlerdir. Bu arayışların bir sonucu olarak da Mekteb-i Vukû' içerisinde, öncülüğünü Vahşî-yi Bâfkî'nin (ö. 1583) yaptığı “Mekteb-i Vâsûht” adı verilen yeni bir ekol doğmuştur.

Vahşî-yi Bâfkî her ne kadar Bâbâ Figânî'yi taklit ettiyse de şiirlerini yeni bir üslupla söylediğini şu sözleriyle ifâde etmektedir:⁹

طرح سخن نوع دگر ساختم طرح نوی در سخن انداختم
تا ز قدم طعنه به بی مایگی هیچ کس نیست به همسایگی

“Şiirde yeni bir üslup yarattım

Sözün tarzına yeni bir yön verdim

Benim seviyemde şiir yazacak kimse yok ki

Beni değersizlikle eleştirsin”

İran'dan çok Hind sahasında yaygınlaşan ve Hindistan Farsçasında “Tiksinme, yüz çevirme” anlamına gelen “vâ sûhten” mastarından adını alan bu ekolde, gazelin geleneksel konusu olan “aşık”ın “ma’şûk”a olan aşkın acıklı bir tarzda beyânı ve onun her zulüm ve cefâyâ kayıtsız katlanması yerine; şâirin, sevgilinin vefasızlıklarından sıkılarak, onun vefasızlığı, zulüm ve sitemi, yersiz yere râkibe olan sevgisi ve ayrılığın musibet ve zorluklarından şikâyet etmesi, eğer ma’şûk bütün bu tegafül ve sitemkârlığında devam ederse, sabrının sona ereceği ve ma’şûktan ayrılarak başka bir ma’şûk bulacağını ifâdesi konu edinilmiştir.¹⁰

Bahâr-ı Acem Sözlüğü'nde “Vâ sûhten” mastarının karşılığı “bir şeyden yüz çevirmek, aşktan vazgeçmek” şeklinde geçmektedir. Tâlib-i Amolî de Lahor'da Şâpûr-i Tehrânî ile görüştüğü esnada söylediği bir gazelinde bu fiili şu şekilde kullanmaktadır:

به خسرو داشتم روی نیازی در سخن طالب از و واسوختم چون صنعت شاپور را دیدم

⁸ Bkz. Şemîsâ, Sîrûs, *Seyr-i Gazel der Şi'r-i Fârsî*, s. 157-165.

⁹ a.g.e., s. 162-163

¹⁰ Bkz. Toker, Halil, *Hindistan'da Farsça ve Urduca Şiir ve II. Bahadır Şâh Zafer Devri Şairleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 108-109.

Yani, “Şiirde Emîr Hüsrev-i Dehlevî'ye inancım vardı. Ama Şâpûr'un şiirini görünce Hüsrev'den vaz geçtim”.¹¹

Şiblî-yi Nu'mânî, Vâsûht ekolünün Vahşî'yi Bâfkî ile başladığını ve onunla sona erdiğini ifâde etmektedir.¹² Ancak bu düşünceye katılmak mümkün değildir. Çünkü ma'sûkuna karşı isyân ederek yüz çeviren ve bu konuda şiirler söyleyen başka şairler de vardır. Bunlar arasında Ebulkasım Muhteşem-i Şîrvânî, Hisâbî-yi Natanzî, Zevkî-yi Nûnî, Zihnî-yi Kâşânî, Şucâ'-ı Kâşânî, Sâfi-yi Bemî, Sarfî-yi Sâvecî, Zamirî-yi İsfahânî, Kısmetî-yi Astarâbâdî, Lutfî-yi Şîrâzî, Meylî-yi Herevî, Hemdemî-yi Meşhedî ve diğerlerini sayabiliriz.

Mekteb-i Vukû', 17. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İran ve Hindistan'da etkinliğini sürdürürken, Mekteb-i Vâsûht da aynı tarihe kadar Hindistan'da geçerliliğini korumuştur.¹³

Mekteb-i Vâsûht ile Mekteb-i Vukû' arasında dil açısından değil; konu ve ifâde tarzı açısından farklılık görülmektedir. Bu yüzden o dönemin her iki ekolü de dil açısından ortaklık göstermektedir. Bu dönemde şâirlerin kullandığı dil, ne Sebki İrâkî'nin dili gibi fasih ve belli bir yüksek tabakanın dili; ne de bir takım Sebki Hindî şairinin kullandığı türden âmiyâne kelime ve terkiplerin kullanıldığı; cümlelerin doğruluğuna dikkat edilmeyen bir dildir. Sebki Hindî şâirlerine nispetle bu dönem şairleri, şiirlerini yazarken, cümle ve terkiplerin doğruluğuna daha fazla dikkat etmişler, ancak Sebki İrâkî şairlerinde olduğu gibi kendilerini sadece yüksek bir tabakanın diliyle sınırlandırmamışlar, dönemlerinde halkın kullandığı dilden de yararlanmışlardır.

Edebî açıdan ise bedî' ve beyâna fazla önem vermemişler; yaygın olan teşbîh, isti'âre, kinâye v.b. gibi edebî sanatları alabildiğince kullanmışlardır.

Bu dönemde Hindistan'a giden şairlerin üsluplarında bir değişiklik olmadığı ve şiirlerini aynı tarzda söylemeye devam ettikleri görülmektedir. Örneğin 1577 yılında vezirlik ve emirlik gibi görevlerle Hindistan'a giderek orada 36 yıl ikâmet eden Mirzâ Kivâmuddîn Ca'fer Asıfhan-ı Kazvîni (ö. 1612), şiirlerinin hemen hemen tamamını bu üslupta söylemiştir.

Gençliğinde İran'a giderek dönemin ünlü şairleriyle içli dışlı olan Mazharî-yi Keşmîrî de şiirlerini Mekteb-i Vukû' tarzında söylemiş, Hindistan'a döndükten sonra da üslubunu değiştirmemiş ve bu ekolün en önemli şairleri arasında yerini almıştır.¹⁴

Bu geçiş döneminde eser veren en önemli şairler arasında Lisânî-yi Şîrâzî, Vahşî-yi Bâfkî, Şânî-yi Tekelû, Şeref Cihân-ı Kazvîni, Muhteşem-i Kâşânî, Şehîdî-yi Kummî, Fehmî-yi Kâşî, Mazharî-yi Keşmîrî, Vukû'î-yi Tebrîzî ve Vukû'î-yi Nişâbûrî'yi sayabiliriz.

Sonuç olarak, açık bir dille söylenen ve karmaşık söz sanatlarından arındırılan Farsça gazelin bu dönemde en üst seviyeye ulaştığını söylemek mümkündür.

¹¹ Bkz. Gulçîn-i Me'ânî, Ahmed, *a.g.e.*, s. 779.

¹² *a.g.e.*, s. 781.

¹³ *a.g.e.*, s. 782.

¹⁴ *a.g.e.*, s. 8.